

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

СТЕПАНОВА ТЕТЯНА ВАЛЕРІЇВНА

УДК 346.91:347.92

**ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ
ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ УЧАСНИКІВ ПОЗОВНОГО
ПРОВАДЖЕННЯ У ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ**

Спеціальність 12.00.04 – господарське право,
господарсько-процесуальне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Київ – 2018

Дисертація на правах рукопису.

Робота виконана на кафедрі адміністративного та господарського права Одеського національного університету імені І.І. Мечникова МОН України (м. Одеса).

Науковий консультант – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України
Васильєв Анатолій Семенович,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова МОН України (м. Одеса).

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України
Подцерковний Олег Петрович,
Національний університет «Одеська юридична академія» МОН України, завідувач кафедри господарського права і процесу (м. Одеса);

доктор юридичних наук, професор
Беляневич Олена Анатоліївна,
Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України, завідувач відділу правового забезпечення ринкової економіки (м. Київ);

доктор юридичних наук, професор
Ніколенко Людмила Миколаївна,
Донецький юридичний інститут МВС України, професор кафедри господарсько-правових дисциплін (м. Кривий Ріг, Дніпропетровська обл.).

Захист відбудеться **27 квітня 2018 року об 11 годині** на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 11.170.02 в Інституті економіко-правових досліджень НАН України за адресою: 01032, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 60.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці за адресою: 01032, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 60, к. 202.

Автореферат розісланий **22 березня 2018 року**.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Н.О. Герасименко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. На сучасному етапі розвитку суспільства важливу роль відіграють судові органи, юрисдикція яких відповідно до Конституції України поширюється на будь-який юридичний спір. Переважна частина таких спорів вирішується у позовному провадженні.

Практична діяльність виявляє численні недоліки реалізації законодавчих положень про статус сторін, третіх осіб та їх представників у господарському процесі, експерта та спеціаліста. Зокрема, наявні випадки відмов у проведенні правових експертиз, помилкового залучення до справи третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору.

Новий Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» № 2147-VIII від 03.10.2017 р. (далі – Закон № 2147-VIII) впроваджує інститут свідків, експерта з питань права, спеціаліста, відносить до учасників процесу помічника судді, секретаря судового засідання, судового розпорядника, вносить значні зміни до процесуального статусу сторін, органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Одночасно залишилися невирішеними питання віднесення судді до учасників судового процесу, закріплення переліку загальних процесуальних прав та обов'язків усіх учасників позовного провадження, приведення системи прав та обов'язків третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, у відповідність до їх місця в позовному провадженні, участі в процесі перекладача; дискусійним видається віднесення Законом № 2147-VIII до учасників процесу помічника судді та розпорядника судового засідання.

Дослідженням понять «статус» і «учасник процесу» присвятило свої праці багато відомих вчених різних галузей правової науки. У філософії права вказані дефініції досліджував В. С. Нерсесянц, у теорії держави і права – С. С. Алексєєв, О. Ф. Скакун. Окремі аспекти статусу учасників процесу досліджували у кримінальному процесі М. І. Бажанов, Ю. М. Грошовий, О. Б. Муравін, В. М. Тертишник, в адміністративному – О. В. Крикун, А. В. Шалагінова, у цивільному процесі – Н. О. Артебякіна, Я. Я. Мельник, у господарському (арбітражному) процесі – Г. М. Вулах, В. С. Щербина та інші дослідники. На теренах незалежної України теоретичне дослідження процесуального статусу учасників позовного провадження у цивільному судочинстві здійснювала С. С. Бичкова, у господарському судочинстві – В. М. Дем'як. Однак в теорії процесуального права щодо поняття «процесуальний статус» наявна термінологічна незлагодженість: змішуються поняття «правовий статус», «процесуальний статус», «правове положення» та «процесуальне положення», які мають різне змістовне навантаження; дотепер точаться жваві дискусії щодо складу поняття «процесуальний статус», що ускладнює застосування даної категорії.

У зв'язку з цим можна відзначити, що системного дослідження теоретико-правових засад процесуального статусу учасників позовного провадження у господарському судочинстві дотепер не проводилося. Проте в сучасних умовах реформування судочинства вказані питання потребують доопрацювання на концептуальному рівні. Вищевикладене вказує на актуальність теми та доцільність наукового дослідження, що обумовило вибір теми дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося відповідно до плану науково-дослідних робіт Одеського національного університету імені І.І. Мечникова МОН України у межах теми «Дослідження проблем співвідношення приватноправових та публічноправових чинників соціально-економічних відносин» (ДР № 0106U008142), де авторкою опрацьовано питання процесуального статусу учасників позовного провадження у господарському судочинстві.

Мета і завдання дослідження. *Метою роботи* є обґрунтування цілісної теоретико-правової концепції процесуального статусу учасників позовного провадження у господарському судочинстві та визначення шляхів втілення її основних елементів у господарському процесуальному законодавстві України.

Для досягнення зазначеної мети у процесі дослідження поставлено та вирішено наступні *завдання*:

аналіз та доопрацювання теоретико-правових засад інституту учасників із визначенням поняття учасників позовного провадження у господарському судочинстві;

диференціація видів учасників позовного провадження у господарському судочинстві;

дослідження процесуальної взаємодії між учасниками позовного провадження у господарському судочинстві та її класифікація;

узагальнення теоретичних пропозицій та уточнення на їх основі поняття процесуального статусу учасників позовного провадження і його структури;

конкретизація умов реалізації процесуального статусу учасників позовного провадження у господарському судочинстві;

аналіз правової регламентації суспільних відносин між учасниками позовного провадження у господарському судочинстві з обґрунтуванням напрямів її вдосконалення;

дослідження теоретичних напрацювань щодо процесуальних прав та обов'язків і конкретизація системи загальних процесуальних прав та обов'язків учасників позовного провадження;

аналіз процесуального статусу судді та обґрунтування його віднесення до учасників позовного провадження;

дослідження та виокремлення особливостей процесуального статусу осіб, які захищають власний інтерес у господарській справі, з обґрунтуванням відповідних пропозицій;

аналіз та конкретизація загальних положень щодо процесуального статусу осіб, які захищають (представляють) інтереси інших осіб у господарській справі, стосовно його оптимізації;

аналіз ролі та значення у процесі третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, та обґрунтування пропозицій щодо приведення системи їх прав та обов'язків у відповідність до їх місця в позовному провадженні;

дослідження і виокремлення особливостей процесуального статусу експерта та спеціаліста у господарському судочинстві з обґрунтуванням пропозицій щодо удосконалення їх статусу;

аналіз процесуального статусу перекладача та обґрунтування пропозицій стосовно врахування особливостей провадження за його участю;

дослідження процесуального статусу свідків у господарському судочинстві з обґрунтуванням пропозицій щодо удосконалення їх статусу;

дослідження питання обґрунтованості віднесення до учасників господарського процесу секретаря судового засідання, помічника судді та судового розпорядника і підготовка пропозицій щодо уточнення складу учасників позовного провадження у господарському судочинстві.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, які виникають під час реалізації процесуального статусу учасниками позовного провадження у господарському судочинстві.

Предметом дослідження є теоретико-правові засади процесуального статусу учасників позовного провадження у господарському судочинстві.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становили загальні та спеціальні методи наукового пізнання: історичний, діалектичний, системно-структурний, формально-логічний, логіко-юридичний, порівняльно-правовий. Зокрема, за допомогою історичного та діалектичного методів здійснено дослідження розвитку понятійного апарату процесуального статусу учасників позовного провадження. Системно-структурний метод застосовано при класифікації учасників позовного провадження у господарському процесі. Формально-логічний і логіко-юридичний методи дозволили обґрунтувати напрями вдосконалення господарського процесуального законодавства щодо процесуального статусу учасників позовного провадження у господарському судочинстві. За допомогою порівняльно-правового методу проаналізовано вітчизняні та зарубіжні законодавчі акти, що дозволило сформулювати пропозиції з удосконалення положень про процесуальний статус окремих учасників позовного провадження у господарському судочинстві.

Теоретичну основу дослідження, крім наукових здобутків вищезазначених авторів, склали роботи таких вітчизняних і зарубіжних вчених, таких як: М.О. Абрамов, О.А. Беяневич, Л.Н. Берг, А.С. Васильєв, О.М. Вінник, Т.С. Волчецька, В.П. Грибанов, Ю.М. Грошевий, С.М. Грудницька, Р.Е. Гукасян, С.Ф. Демченко, Р.А. Джабраїлов, В.В. Комаров, В.К. Маляренко, В.К. Мамутов, Л.М. Москвич, Л.М. Ніколенко, І.Г. Побірченко, О.П. Подцерковний, Б.М. Поляков, Д.М. Притика, В.В. Резнікова, М.В. Руденко,

С.В. Слінько, А.В. Смітюх, О.А. Трещева, В.А. Устименко, М.Й. Штефан та інших.

Емпіричну основу дослідження склали: законодавство України та зарубіжних країн (зокрема, Королівства Швеції, Португальської Республіки, Республіки Австрія, Республіки Білорусь, Республіки Узбекистан, Російської Федерації, Федеративної Республіки Німеччини, Французької Республіки, Чеської Республіки, Швейцарської Конфедерації), практика діяльності судових органів України та інших країн, у тому числі практика Європейського Суду з прав людини.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що на основі системного дослідження теоретико-правових засад інституту учасників позовного провадження та їх процесуального статусу обґрунтовано нові теоретико-правові положення щодо такого процесуального статусу у господарському судочинстві та концептуальні засади удосконалення його господарсько-правового регулювання.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у наступному.

Уперше:

запропоновано концепцію процесуального статусу учасників позовного провадження у господарському судочинстві, в якій визначено основні перспективні напрями регулювання, спрямовані на підтримання правового порядку у сфері господарської діяльності, реалізацію завдань господарського судочинства та забезпечення ефективного використання процесуальних прав та виконання обов'язків особами в господарському процесі;

запропоновано визначення поняття «процесуальний статус учасника позовного провадження у господарському судочинстві» шляхом його визначення як системи соціально припустимих, встановлених господарським процесуальним законодавством і гарантованих державою прав та обов'язків особи як суб'єкта господарських процесуальних правовідносин;

обґрунтовано виділення господарської процесуальної ситуалогії, як наукового напрямку в науці господарського процесуального права, предметом якого є організація взаємодії між учасниками господарського процесу при виникненні певних ситуацій процесуального характеру в ході розгляду господарської справи;

обґрунтовано виділення внутрішньої (між окремими учасниками провадження), зовнішньої (при виконанні судових доручень іншими судами, органами та посадовими особами) та міжнародної (при виконанні судових доручень іноземними судами або іншими компетентними органами іноземної держави шляхом опитування свідків за кордоном, проведення ними дій, пов'язаних з позовним провадженням) складових взаємодії учасників позовного провадження;

аргументовано віднесення частини прав учасників позовного провадження до групи спеціальних прав і обґрунтована їх суттєва залежність від процесуального положення учасника в процесі, мети його вступу до справи та стадії господарського процесу, а обов'язки у своїй більшості кваліфіковано

загальними елементами статусу судді, інших учасників позовного провадження та осіб, які не є учасниками даної справи;

аргументовано, що структура процесуального статусу самостійних (ініціативних) та інших (допоміжних) учасників позовного провадження у господарському судочинстві будується на різних засадах: основу процесуального статусу самостійних (ініціативних) учасників позовного провадження складають процесуальні права, а інших (допоміжних) учасників позовного провадження – процесуальні обов'язки;

запропоновано критерії процесуальних гарантій реалізації прав учасників позовного провадження, до яких віднесено наступні: забезпечення визначеності положення особи в процесі; відповідність положенню особи в процесі; обмеження предметом спору; забезпечення прав та законних інтересів всіх осіб у господарському процесі; задоволення лише законних вимог (законних інтересів); забезпечення поважного ставлення до особи в процесі; забезпечення залучення осіб в процес виключно для прийняття законного та обґрунтованого рішення; встановлення відповідальності за недотримання норм господарського процесуального закону;

обґрунтовано віднесення розсуду до загальних процесуальних прав всіх учасників позовного провадження, крім судді, та віднесення суддівського угляду до процесуальних обов'язків судді господарського суду;

запропоновано самостійними (ініціативними) учасниками позовного провадження, які захищають власний інтерес, вважати осіб, які звернулися до суду або залучені до справи;

запропоновано відокремити, в тому числі при проведенні реформи господарського судочинства, такого учасника позовного провадження, як «особа, щодо якої суд вирішив питання про її права, інтереси та (або) обов'язки»: до таких осіб обґрунтовано віднесення тих, які брали участь у справі (в тому числі треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору), і тих, які не брали участі у справі (вказані особи при оскарженні судових актів в апеляційному та касаційному порядку повинні довести, що рішення суду вирішило питання щодо їх прав, інтересів та (або) обов'язків).

Удосконалено положення щодо:

визначення поняття учасника позовного провадження у господарському судочинстві шляхом, по-перше, включення до їх кола судді (колегії суддів) та, по-друге, доповнення такою ознакою, як можливість надання інформації, необхідної для вирішення конкретної господарської справи;

розмежування понять «учасники позовного провадження» та «учасники судового засідання», розуміючи під останніми суддю (колегію суддів) та осіб, які знаходяться в залі судового засідання з дозволу судді незалежно від мети їх участі в судовому засіданні;

визнання особи учасником позовного провадження з моменту отримання господарським судом позову (реєстрації позовної заяви), з урахуванням того, що у разі винесення ухвали про відмову або повернення позовної заяви без розгляду особа набуває статусу учасника й отримує право оскаржувати вказані

акти до вищестоящих інстанцій; позивачем особа визнається після винесення господарським судом ухвали про відкриття провадження у справі;

класифікації умов реалізації процесуального статусу учасника позовного провадження щодо поділу на об'єктивні (до яких належать правосуб'єктність учасника та процесуальні гарантії, встановлені законом) та суб'єктивні (до яких належать правова культура учасника та його суб'єктивний усвідомлений інтерес (заінтересованість) у справі);

поняття суддівського угляду у господарському судочинстві шляхом його визначення як процесуального обов'язку судді господарського суду здійснити вибір із декількох законних альтернативних варіантів з урахуванням конкретних обставин господарської справи та правової позиції судді з метою винесення законного та обґрунтованого рішення по справі;

поняття процесуального права учасника позовного провадження шляхом його визначення як забезпеченої законом міри дозволеної поведінки (активної, пасивної), яку особа вправі реалізувати в ході розгляду господарської справи задля задоволення своїх законних вимог та інтересів;

поняття процесуального обов'язку учасника позовного провадження шляхом його визначення як забезпеченої законом міри необхідної поведінки (активної, пасивної, перетерпіння), яку особа, зобов'язана процесуально-правовим приписом, здатна реалізувати в ході розгляду господарської справи задля задоволення законних вимог та інтересів інших учасників позовного провадження, в тому числі судді господарського суду;

визначення кола категорій господарських справ позовного провадження, за якими участь прокурора є обов'язковою: про захист інтересів держави; про захист інтересів фізичних осіб, які самі не можуть представляти свої інтереси; про захист групового та масового інтересу;

віднесення третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, до інших (допоміжних) учасників позовного провадження;

особливостей провадження за участю перекладача шляхом закріплення: 1) обов'язковості використання технічних засобів фіксації процесу на всіх етапах позовного провадження, у тому числі в закритому судовому засіданні та на нарадах під час проведення врегулювання спору за участю судді; 2) встановлення п'ятиденного строку після остаточного оформлення рішення для здійснення перекладу такого рішення; 3) встановлення додаткової підстави для скасування судового рішення: у разі розгляду справи за відсутності перекладача, який не був належним чином повідомлений про час та місце судового засідання;

розмежування процесуального положення секретаря судового засідання, помічника судді та судового розпорядника з аргументацією, що останні, на відміну від секретаря, не можуть визнаватися учасниками позовного провадження.

Дістали подальшого розвитку положення щодо:

класифікації учасників позовного провадження у господарському судочинстві, а саме: 1) за визначеністю в господарському процесуальному

законодавстві – на учасників, статус яких встановлений господарським процесуальним законодавством, та учасників, статус яких не встановлений господарським процесуальним законодавством; 2) за можливістю впливу на рух процесу (його відкриття, зміну та припинення) – на самостійних (ініціативних) та інших (допоміжних) учасників позовного провадження;

розширення змісту поняття «конфлікт інтересів між учасниками позовного провадження», під яким запропоновано розуміти суперечність між майновими та/або немайновими інтересами особи чи близьких їй осіб та інтересами інших учасників позовного провадження, наявність якої може вплинути на неупередженість прийняття рішень або перешкоджати реалізації процесуальних прав та обов'язків учасників позовного провадження;

основних засад (принципів) закріплення та реалізації процесуальних прав та обов'язків учасників позовного провадження шляхом доповнення їх переліку наступними: відносної незалежності (автономності); оптимальності (співрозмірності); синхронності (системності); раціональності (адекватності); своєчасності; варіативності (крім випадків, встановлених законом);

конкретизації загальних процесуальних прав учасників позовного провадження із доповненням їх переліку правами: користуватися електронними (цифровими) технологіями при реалізації своїх прав; мати доступ до інформації, що перебуває у розпорядженні суду; керуватися розсудом;

розширення загальних процесуальних обов'язків учасників позовного провадження шляхом доповнення їх переліку обов'язками: додержуватися в судовому засіданні встановленого порядку; беззаперечно виконувати вимоги судді, головуєчого в судовому засіданні; доводити ті обставини, на які вони посилаються (обов'язок доказування);

категорії «незалежний суд» шляхом включення до її змісту загальної (визнання суду належним судовим органом у системі судів), конкретної (визнання належності складу суду) та індивідуальної правосуб'єктності (визнання судді (або колегії суддів) належним суддею (сукупністю належних суддів));

похідного характеру процесуальних прав та обов'язків представника від процесуальних прав та обов'язків довірителя, що виключає віднесення представника до кола учасників позовного провадження;

залучення до розгляду спорів арбітражних засідателів (присяжних) шляхом встановлення категорій господарських справ, у яких вони беруть участь (у сфері страхової, біржової, банківської діяльності, інтелектуальної власності), а також гарантій та імунітетів для арбітражних засідателів (присяжних) і їх відповідальності за розголошення інформації, отриманої у судовому засіданні;

розширення змісту принципу арбітрування, як необхідності сприяння примиренню сторін спору на всіх стадіях розгляду та перегляду справи;

процесуального представництва адвокатами та іншими особами за розсудом самостійного (ініціативного) учасника позовного провадження;

розширення гарантій захисту прав неповнолітнього або особи, цивільна дієздатність якої обмежена, шляхом закріплення обов'язку судді залучати до участі законного представника у випадку зачіпання інтересів такої особи;

процесуального статусу державних органів, органів місцевого самоврядування, господарських та громадських об'єднань у частині їх права ініціювати позовне провадження у господарському судочинстві, а саме: вступати у справу на захист прав та інтересів інших осіб, в тому числі груп осіб, після доведення ними права на процесуальне представництво у кожному конкретному випадку та віднесення на такі органи та об'єднання судових витрат у випадку винесення судового рішення не на користь особи, яку вони представляють;

покладення обов'язку відшкодування судових витрат третім особам, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, на ініціатора залучення в процес даного учасника;

участі у позовному провадженні експерта та спеціаліста із обґрунтуванням специфіки процесуального статусу останнього, зокрема: можливості залучення в процес іншим учасником позовного провадження, ніж суддя; відсутності попередження про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивого висновку; можливості надання консультації з правових питань; невіднесення консультації спеціаліста до самостійних джерел доказів; відсутності вимог щодо оформлення його дій за аналогією з висновком експерта;

процесуального статусу свідків шляхом відокремлення їх від посадових осіб та інших працівників підприємств, установ, організацій, державних та інших органів, в тому числі при проведенні реформи господарського судочинства;

процесуального статусу секретаря судового засідання шляхом закріплення права доступу в установленому порядку до відомостей, що становлять державну таємницю, якщо виконання службових обов'язків пов'язане з використанням таких відомостей, та обов'язку дотримуватися норм етики та не розголошувати відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням покладених на нього обов'язків.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці положень про процесуальний статус учасників позовного провадження у господарському судочинстві, у можливості використання теоретичних положень і висновків дисертаційної роботи у процесі законотворчої діяльності з метою модернізації господарського процесуального законодавства України, у правозастосовній практиці при реалізації процесуального статусу учасниками позовного провадження, а також для забезпечення єдності судової практики при вирішенні господарських спорів. Положення дисертаційної роботи можуть застосовуватись у науково-дослідній роботі та навчальному процесі при підготовці посібників, підручників та методичних матеріалів, а також у рамках викладання господарсько-правових дисциплін, призначених для студентів юридичних та економічних спеціальностей. Сформульовані у дисертації пропозиції щодо удосконалення чинного господарського законодавства України

щодо учасників господарського судового процесу було рекомендовано до використання у законотворчій діяльності. Окремі пропозиції, сформульовані у дисертації, було використано у навчальному процесі Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова МОН України при викладанні навчальної дисципліни «Господарське право» (акт впровадження № б/н від 04.09.2017 р.), а також Одеського національного університету імені І.І. Мечникова МОН України при викладанні дисциплін: «Господарське право», «Господарське процесуальне право» (акт впровадження № б/н від 11.09.2017 р.). Положення дисертаційного дослідження щодо представництва інтересів учасників позовного провадження за законом використовуються у практичній діяльності ТОВ «КАПІТАЛ ЮРИСТ ПЛЮС» (довідка № б/н від 31.08.2017 р.) і ТОВ «Порт Очаків» (довідка № б/н від 27.09.2017 р.). Результати дисертаційної роботи розглянуті на зборах суддів Господарського суду Одеської області та використовуються в роботі даного суду при розгляді спорів позовного провадження (довідка № 02-09/6521/2017 від 22.11.2017 р.).

Особистий внесок здобувачки. Сформульовані у дисертаційній роботі наукові положення, висновки і рекомендації отримані авторкою самостійно на основі аналізу вітчизняних і зарубіжних наукових та нормативно-правових джерел, судової практики. Внесок здобувачки у праці, опубліковані у співавторстві, відзначено у списку публікацій за темою дисертації.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження доповідалися на: VII Міжнародній науково-практичній конференції «Наука і освіта – 2004» (Дніпропетровськ, 2004); Міжнародній науково-практичній конференції «Наука та інновації – 2005» (Дніпропетровськ, 2005); VII Міжнародній науково-практичній конференції «Наука: теорія і практика – 2007» (Пшемишль, 2007); Міжнародній науково-практичній конференції «Право та економіка: генезис, сучасний стан та перспективи розвитку» (Одеса, 2008); 63-й науковій конференції професорсько-викладацького складу та наукових працівників ЕПФ ОНУ ім. І.І. Мечникова (Одеса, 2008); науковій конференції «Конституційно-правове регулювання суспільних відносин: минуле, сучасне, майбутнє» (Одеса, 2009); II Всеукраїнській конференції студентів, аспірантів і молодих учених «Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні: проблеми теорії та практики» (Маріуполь, 2010); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасного законодавства України» (Одеса, 2012); Сьомій Міжнародній науково-практичній конференції для викладачів, аспірантів та молодих вчених «Сучасні технології управління підприємством та можливості використання інформаційних систем: стан, проблеми, перспективи» (Одеса, 2012); VI, VII та VIII Всеукраїнських науково-практичних конференціях «Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики» (Миколаїв, 2013, 2015, 2016); науково-практичній конференції «10 років застосування Господарського кодексу України: сучасний стан та перспективи вдосконалення кодифікації» (Одеса, 2014); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Правове забезпечення економічного розвитку та екологічної безпеки суспільства» (Винниця, 2015); 70-й науковій конференції

професорсько-викладацького складу економіко-правового факультету ОНУ імені І.І. Мечникова, присвяченій 150-й річниці Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (Одеса, 2015); Міжнародній науково-практичній конференції «Євроінтеграція в умовах світової глобалізації» (Одеса, 2016); XI Міжнародній науково-практичній конференції «Морське право та менеджмент: еволюція та сучасні виклики» (Одеса, 2017); Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 20-річчю юридичного факультету та 50-річчю Полоцького державного університету «Традиції та інновації в праві» (Новополицьк, 2017).

Публікації. Основні результати дослідження викладено у 52 наукових працях, з яких 3 монографії, 19 статей у фахових наукових виданнях України, 5 статей у наукових періодичних виданнях інших держав, 18 публікацій за матеріалами науково-практичних конференцій, 7 публікацій у інших виданнях.

Структура дисертації. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, що включають сім підрозділів, один з яких містить вісім пунктів, висновків. Обсяг дисертації становить 408 сторінок основного тексту. Робота містить список використаних джерел із 716 найменувань і додатки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Розділ 1 «Теоретико-правові засади дослідження інституту учасників позовного провадження у господарському судочинстві» складається з трьох підрозділів, у яких досліджено поняття учасників позовного провадження у господарському судочинстві, їх класифікацію, проблеми їх процесуальної взаємодії між собою.

У **підрозділі 1.1 «Поняття учасника позовного провадження у господарському судочинстві»** проаналізовано та доопрацьовано теоретико-правові засади інституту учасників.

Розглянуто наукові напрацювання щодо учасників позовного провадження і взято за основу підхід, за яким до учасників належить суддя. Запропоновано відносити до учасників позовного провадження у господарському судочинстві: 1) осіб, що визначені у встановленому порядку розглядати конкретний спір і наділені відповідним процесуальним статусом для виконання даного обов'язку (тобто суддю або колегію суддів); 2) осіб, які можуть вступати або залучатися до участі у справі, наділені законом процесуальними правами й обов'язками та можуть надати інформацію, необхідну для вирішення конкретної господарської справи. Для розкриття сутності учасників другої групи доводиться, що формулювання «можуть надати інформацію, необхідну для вирішення конкретної господарської справи», означає, з одного боку, що для вступу у справу учаснику процесу або іншій особі необхідно довести, що вказана особа володіє інформацією, яка є важливою для вирішення даної господарської справи; з іншого боку, суддя при залученні кожного нового учасника до справи повинен визначитися, чи володіє ця особа інформацією, необхідною для вирішення даної справи.

Досліджено зміст понять «учасники позовного провадження» та «учасники судового засідання» й аргументовано більш широке змістовне навантаження останнього поняття, включаючи до нього суддю (колегію суддів) та осіб, які знаходяться в залі судового засідання з дозволу судді незалежно від мети їх участі в судовому засіданні (в тому числі з віднесенням до останніх представників ЗМІ та інших осіб, які, реалізуючи принцип гласності, можуть брати участь у судових засіданнях). Обґрунтовано наділення учасників судового засідання правами, необхідними для виконання тих завдань, які вони мають досягти в ході та за підсумками участі в судовому засіданні (ці завдання можуть не мати зв'язку з юридичним інтересом у певному результаті вирішення даної конкретної справи), та обов'язками, за порушення яких вони можуть бути відсторонені від участі в судовому засіданні.

Обґрунтовано, що учасник процесу повинен визнаватися учасником позовного провадження з моменту отримання (реєстрації) господарським судом позову, оскільки навіть у разі винесення ухвали про відмову або повернення позовної заяви без розгляду особа набуває статусу учасника і отримує право оскаржувати вказані акти до вищестоящих інстанцій.

У *підрозділі 1.2 «Класифікація учасників позовного провадження у господарському судочинстві»* здійснено диференціацію видів учасників та обґрунтовано дві класифікації учасників позовного провадження у господарському судочинстві:

а) за визначеністю в господарському процесуальному законодавстві: ті, процесуальний статус яких встановлений процесуальним законодавством (суддя, сторони, треті особи, прокурор, судовий експерт та ін.); і ті, процесуальний статус яких не встановлений господарським процесуальним законодавством (інші особи, які мають докази по справі, спеціаліст у галузі права). Обґрунтовано встановлення відкритого переліку учасників позовного провадження;

б) за можливістю впливу на рух процесу (його відкриття, зміну або припинення): самостійні (ініціативні) та інші (допоміжні) учасники позовного провадження. До перших належать суддя, позивач, відповідач, третя особа, яка заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, прокурор, громадські об'єднання, господарські об'єднання, органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах їх повноважень, особи, які не брали участь у справі, якщо господарський суд вирішив питання про їх права та обов'язки; до другої – третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, експерт, спеціаліст, перекладач, свідок, секретар судового засідання.

При дослідженні процесуального статусу представників сторін та третіх осіб, які окремо виділені ГПК України (§ 2 глави 4 «Учасники судового процесу»), обґрунтовано похідний характер їх процесуального положення та статусу від положення та статусу особи, яку вони представляють. Умотивовано, що представники (адвокати) не можуть бути визнані учасником позовного провадження та віднесені до якоїсь із вказаних вище груп.

Аргументовано, що система самостійних (ініціативних) учасників позовного провадження, в свою чергу, має внутрішній поділ: 1) суддя; 2) особи, які захищають власний інтерес у справі (позивач, відповідач, треті особи, які заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, особи, які не брали участь у справі, якщо господарський суд вирішив питання про їх права та обов'язки); 3) особи, які захищають інтереси інших осіб (прокурор, громадські об'єднання, господарські об'єднання, органи державної влади та органи місцевого самоврядування).

Наголошується, що за загальним правилом самостійні (ініціативні) учасники позовного провадження завжди є суб'єктами, наявність яких у процесі та процесуальний статус яких чітко встановлені господарським процесуальним законодавством; наявність у процесі та процесуальний статус інших (допоміжних) учасників позовного провадження може бути як встановлений, так і не встановлений господарським процесуальним законодавством.

У *підрозділі 1.3 «Процесуальна взаємодія між учасниками позовного провадження у господарському судочинстві»* аргументовано, що ефективність та оперативність розгляду та вирішення господарської справи безпосередньо залежить від наявності або відсутності взаємодії між учасниками позовного провадження та здійснено класифікацію такої процесуальної взаємодії.

Наголошується, що важливою складовою дослідження такої взаємодії є врахування можливих конфліктів між учасниками провадження, які могли або можуть виникнути як до відкриття провадження в суді, так і в ході розгляду господарської справи. Обґрунтовано в ході аналізу взаємовідносин між учасниками позовного провадження розширити поняття конфлікту інтересів порівняно з законодавчо встановленим та визначати його як «суперечність між майновими та/або немайновими інтересами особи чи близьких їй осіб та інтересами інших учасників позовного провадження, наявність якої може вплинути на неупередженість прийняття рішень або перешкоджати реалізації прав та обов'язків учасників позовного провадження». Розглянуто наукові напрацювання і взято за основу підхід, за яким в деяких випадках учасники процесу взаємодіють безпосередньо між собою (при узгодженні умов мирової угоди, в ході проведення експертизи, виконання судових актів). Обґрунтовано виділення в процесі внутрішньої (між окремими учасниками провадження), зовнішньої (при виконанні судових доручень іншими судами, органами та посадовими особами) та міжнародної (при виконанні судових доручень іноземних судів в Україні або при наданні судових доручень іноземним судам або іншим компетентним органам іноземної держави) складових взаємодії учасників позовного провадження.

З урахуванням необхідності ситуативного реагування судді та інших учасників господарського процесу в межах їх повноважень у випадку конфлікту інтересів обґрунтовано виділення господарської процесуальної ситуації, як наукового напрямку в науці господарського процесуального права, предметом якої є організація взаємодії між учасниками господарського процесу при виникненні певних ситуацій процесуального характеру в ході розгляду

господарської справи. Вказаний науковий напрям матиме комплексний характер, використовуючи знання як правових наук (криміналістики, кримінального процесуального права, цивільного процесуального права, адміністративного процесуального права, господарського процесуального права), так і неправових наук (психології, соціології).

Розділ 2 «Загальна характеристика процесуального статусу учасників позовного провадження у господарському судочинстві» складається з трьох підрозділів, у яких досліджено поняття, структуру, умови реалізації та правову регламентацію процесуального статусу учасників позовного провадження.

У *підрозділі 2.1 «Поняття та структура процесуального статусу учасників позовного провадження»* узагальнено теоретичні пропозиції та уточнено на їх основі поняття процесуального статусу учасників позовного провадження і його структуру.

За результатами аналізу змісту поняття статусу уточнено поняття процесуального статусу учасника позовного провадження у господарському судочинстві, під яким запропоновано розуміти систему соціально припустимих, встановлених господарським процесуальним законодавством і гарантованих державою прав та обов'язків особи як суб'єкта господарських процесуальних правовідносин.

Запропоновано співвідношення понять «процесуальний статус учасника позовного провадження» та «процесуальне положення особи» як таких, що пов'язані між собою: визначення процесуального положення особи є передумовою процесуального статусу учасника позовного провадження. Під процесуальним положенням запропоновано розуміти юридично закріплене місце особи в системі учасників господарського процесу, що відображає її фактичне положення у взаємовідносинах з іншими учасниками процесу та визначається завданнями вступу даної особи в процес. Встановлено, що визначивши положення особи в процесі, остання наділяється відповідним колом прав для реалізації завдань, задля виконання яких вона вступає в процес. Доводиться, що в протилежному випадку може виникнути «розрив» між завданнями, для виконання яких особа вступила в процес, та правами, за допомогою яких вона може виконати поставлені завдання: за наявності вказаної послідовності можлива поява зв'язки «завдання – процесуальне положення – процесуальний статус». Обґрунтовано, що, оскільки вступ у правовідносини можливий як в активній формі, так і в пасивній формі, то процесуальний статус означає лише наділення суб'єкта певними правами, без зобов'язання ними користуватися.

Аргументовано, що структура процесуального статусу самостійних (ініціативних) та інших (допоміжних) учасників позовного провадження будується на різних засадах: основу процесуального статусу самостійних (ініціативних) учасників складають права, оскільки вони наділені ініціативною можливістю їх використовувати і в більшості випадків не повинні (не зобов'язані) цього робити (*вправі* збільшити або зменшити позовні вимоги, клопотати про проведення експертизи та долучення до справи доказів тощо), а

їх обов'язки витікають з наданих їм прав, обмежуючи можливості зловживання наданими їм правами; основу процесуального статусу інших (допоміжних) учасників провадження складають обов'язки, оскільки вони залучаються у справу не за власним бажанням, однак повинні (зобов'язані) виконувати вимоги судді та здійснювати певні дії обов'язково в активній формі (*скласти експертний висновок, надати переклад, дати пояснення* тощо).

У **підрозділі 2.2** «Умови реалізації процесуального статусу учасників позовного провадження у господарському судочинстві» досліджено та класифіковано вказані умови на об'єктивні та суб'єктивні.

Досліджено наукові підходи щодо віднесення певних факторів до умов реалізації статусу та встановлено, що об'єктивними є умови, які безпосередньо впливають на можливість ефективної реалізації процесуального статусу учасником позовного провадження (до них умотивовано віднесення правосуб'єктності учасника позовного провадження та процесуальні гарантії, встановлені законом); суб'єктивними – є умови, які можуть бути відсутніми при пасивній реалізації процесуального статусу, але необхідні для активної реалізації учасником свого процесуального статусу (до них умотивовано віднесення правової культури учасника позовного провадження та його суб'єктивного усвідомленого інтересу (заінтересованості) у справі). Наголошується, що для пасивної реалізації процесуального статусу суб'єктивні умови можуть бути відсутні, проте для активної та ефективної реалізації їх наявність є необхідною.

Підтримано доцільність віднесення до елементів господарської процесуальної правосуб'єктності лише господарської процесуальної правоздатності і господарської процесуальної дієздатності.

Розглянуто проблемні аспекти та запропоновано відносити до процесуальних гарантій реалізації, охорони і захисту прав учасників господарсько-процесуальних відносин законодавче закріплення: порядку реалізації права громадян на звернення до суду; переліку осіб, які можуть брати участь у господарському судочинстві; визначення прав та обов'язків учасників процесу; порядку реалізації відповідальності до порушників процесу; вимоги про своєчасне, всебічне, повне й об'єктивне встановлення обставин кожної справи, вирішення справи у відповідності до законодавства; джерел доказування; вимог до судових актів господарського суду; процедури оскарження судових рішень та їх перегляду; порядку виконання судових актів господарських судів; реалізації права на оскарження до господарського суду дій і рішень органів виконавчої служби та їхніх посадових осіб. Доводиться, що оскільки в кожного з учасників позовного провадження є особливості статусу, то вони потребують відповідних гарантій, що можуть не надаватися іншим учасникам.

Запропоновано наступні критерії процесуальних гарантій реалізації прав учасників позовного провадження: 1) забезпечення визначеності положення особи в процесі – має вираз в тому, що кожна особа з моменту вступу в процес повинна визначитись особисто зі своїм положенням відносно інших учасників

провадження, і це положення повинно бути підтверджене господарським судом; 2) відповідність процесуальних гарантій положенню особи в процесі – має вираз в тому, що положення особи в судовому процесі є основною складовою для визначення системи гарантій для реалізації її статусу; 3) обмеження наданих процесуальних гарантій предметом спору – має вираз в тому, що особа може реалізувати свої права тільки в межах певного кола питань; 4) забезпечення прав та законних інтересів всіх осіб у господарському процесі – має вираз в тому, що особа може реалізувати свої процесуальні права лише в межах, що не вщемлюють законних прав інших осіб, а господарський суд до винесення підсумкового судового акта повинен максимально сприяти вирішенню справи на законних і взаємовигідних засадах; 5) задоволення лише законних вимог (законних інтересів) – має вираз в тому, що при висуненні учасником провадження вимог, що суперечать чинному законодавству, вказана особа не може розраховувати на задоволення таких вимог і, відповідно, реалізацію гарантій, пов'язаних з цим; 6) гарантування поважного ставлення до особи в процесі – має вираз в тому, що особа не може піддаватися образам або тиску будь-якої природи в ході розгляду господарської справи; 7) забезпечення залучення осіб в процес виключно для прийняття законного та обґрунтованого рішення – має вираз в максимальному розвантаженні процесу шляхом відсіювання осіб, які лише затягують розгляд господарської справи та не впливатимуть на створення необхідної доказової бази у справі; 8) встановлення відповідальності за недотримання норм господарського процесуального закону – має вираз в тому, що всі учасники провадження повинні діяти чітко в межах процесуальних норм. Наголошується на встановленні необмеженого кола критеріїв процесуальних гарантій у господарському судочинстві.

Наголошується, що конкретна поведінка (сукупність реалізованих прав) особи у процесі безпосередньо залежить від мети її участі у справі (заінтересованості) та наявності у неї певного рівня правової культури. Обґрунтовано, що правовий нігілізм не властивий учасникам позовного провадження.

У підрозділі 2.3 «Правова регламентація суспільних відносин між учасниками позовного провадження у господарському судочинстві» досліджено правову регламентацію зазначених суспільних відносин та обґрунтовано напрями її вдосконалення.

За підсумками аналізу регулювання правовідносин між учасниками позовного провадження у господарському процесі доопрацьовано питання щодо наявності взаємовпливу та взаємозалежності матеріальних і процесуальних норм при регламентації статусу учасників позовного провадження, з урахуванням чого конкретизовано основні засади (принципи) закріплення та реалізації процесуальних прав та обов'язків учасників позовного провадження шляхом доповнення їх переліку наступними: 1) відносної незалежності (автономності) – має вираз в тому, що права всіх учасників позовного провадження дозволяють їх застосування на власний розсуд самого учасника; 2) оптимальності (співрозмірності) – має прояв у тому, що права та обов'язки

повинні відповідати одне одному за впливом і наслідками; 3) синхронності (системності) – має вираз в тому, що права та обов'язки повинні «врівноважувати» один одного, бути системою стримувань і противаг між учасниками позовного провадження; 4) раціональності (адекватності) – виражається в тому, що права та обов'язки повинні враховувати рівень небезпеки порушення прав одного з учасників позовного провадження і адекватно реагувати на його поведінку; 5) своєчасності – виражається в можливості реалізації права на стадії процесу, на якій може виникнути необхідність його реалізації; 6) варіативності (крім випадків, встановлених законом) – має прояв у тому, що процесуальний закон при формулюванні системи прав повинен надавати учасникам позовного провадження певну свободу вибору, добровільність і варіативність моделі поведінки, однак у деяких випадках така варіативність може бути обмежена законом.

Розділ 3 «Процесуальний статус учасників позовного провадження у господарському судочинстві» складається з двох підрозділів, один з яких містить вісім пунктів, у яких досліджено систему загальних і спеціальних прав та обов'язків учасників позовного провадження.

У підрозділі 3.1 «Загальні процесуальні права та обов'язки учасників позовного провадження» досліджено теоретичні напрацювання щодо процесуальних прав та обов'язків і конкретизовано систему загальних процесуальних прав та обов'язків учасників позовного провадження.

З урахуванням наукових розробок доопрацьовано визначення «процесуального права» учасника позовного провадження, під яким запропоновано розуміти забезпечену законом міру дозволеної поведінки (активної, пасивної), яку особа вправі реалізувати в ході розгляду господарської справи задля задоволення законних вимог та інтересів учасників позовного провадження, в тому числі господарського суду. Аргументовано віднесення до загальних прав учасників позовного провадження наступних: бути своєчасно повідомленим про свої права, передбачені ГПК України, отримати їх роз'яснення; брати участь в судових засіданнях; наводити свої доводи і міркування з усіх питань, що виникають у ході судового процесу, заперечувати проти клопотань і доводів інших учасників провадження; вимагати фіксування судового процесу з допомогою звукозаписувального технічного засобу; за необхідності користуватися послугами перекладача; користуватися електронними (цифровими) технологіями при реалізації своїх прав; ознайомлюватися в установленому порядку з протоколом судового засідання та технічним записом судового процесу і подавати щодо них свої зауваження; мати доступ до інформації, що перебуває у розпорядженні суду; вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю суду або прокуратури в порядку, визначеному законом. Обґрунтовано віднесення розсуду учасників позовного провадження до загальних прав.

Доопрацьовано визначення «процесуального обов'язку учасника позовного провадження», під яким запропоновано розуміти забезпечену законом міру

необхідної поведінки (активної, пасивної, перетерпіння), яку зобов'язана процесуально-правовим приписом особа здатна реалізувати в ході розгляду господарської справи задля задоволення законних вимог та інтересів інших учасників позовного провадження, в тому числі господарського суду. Досліджено загальні обов'язки учасників позовного провадження та конкретизовано їх систему шляхом уточнення обов'язку додержуватися в судовому засіданні встановленого порядку (в тому числі звертатися до судді словами «Ваша честь»; вставати, коли входить і виходить суддя; давати пояснення та заслуховувати рішення господарського суду, стоячи) та доповнення їх переліку обов'язком учасників доводити ті обставини, на які вони посилаються (обов'язком доказування). Наголошується на збереженні обов'язку судді щодо збору доказів для винесення законного та обґрунтованого судового рішення.

За аналізом системи прав та обов'язків обґрунтовано, що перелік прав більшою частиною належить до групи спеціальних прав і суттєво залежить від процесуального положення учасника в процесі, мети його появи у справі та стадії господарського процесу; а обов'язки у своїй більшості є загальними і розповсюджуються на суддю, інших учасників позовного провадження та на осіб, які не є учасниками даної справи, а є присутніми в залі судового засідання для реалізації інших завдань (наприклад, представники преси, громадські організації) або тих, які виконують окремі доручення господарського суду.

У *підрозділі 3.2 «Спеціальні процесуальні права та обов'язки учасників позовного провадження у господарському судочинстві»* досліджено особливості процесуального статусу учасників позовного провадження.

У *пункті 3.2.1 «Процесуальний статус судді як обов'язкового і самостійного учасника позовного провадження»* проаналізовано місце та роль судді у господарському процесі та обґрунтовано його віднесення до учасників провадження.

За аналізом прав та обов'язків судді в господарському судочинстві наголошується на некоректність ототожнення понять «суд» і «суддя» та аргументовано використання виключно терміну «суддя», як учасник позовного провадження, а у випадку колегіального розгляду господарської справи – «колегія суддів».

Обґрунтовано, що категорія «незалежний суд» включає: загальну правосуб'єктність – тобто визнання судді (колегії суддів) належним судовим органом у системі судів, що визначений відповідно до правил юрисдикції та підсудності; конкретну правосуб'єктність – визнання судді (колегії суддів) належним складом суду, що сформований згідно з вимогами одноособовості чи колегіальності; індивідуальну правосуб'єктність – визнання судді (колегії суддів) належним (сукупністю належних суддів), що сформований згідно з вимогами одноособовості чи колегіальності, неупередженості, справедливості, незалежності, безсторонності. За аналізом особливостей колегіального розгляду господарських справ запропоновано відновити принцип арбітрування як необхідності сприяння примиренню сторін спору на стадії перегляду судових

актів в апеляційному та касаційному порядку. З урахуванням положень ст. 127 Конституції України щодо здійснення правосуддя за участю присяжних конкретизовано залучення до розгляду господарських спорів арбітражних засідателів (присяжних) при розгляді встановлених процесуальним законом категорій справ, у таких сферах, як страхування, біржова, банківська діяльність, інтелектуальна власність та інших, в яких частіше за все недостатньо тільки юридичних знань, а необхідний певний досвід роботи в тій чи іншій сфері господарювання, знання звичаїв і практики ділового обігу. Обґрунтовано закріплення відповідальності арбітражних засідателів (присяжних) за розголошення інформації, набутої в судовому засіданні.

Доопрацьовано положення щодо розгляду складних господарських справ шляхом закріплення законодавчого переліку справ, які повинні вирішуватися у першій інстанції колегіально, зокрема: про банкрутство; щодо прав інтелектуальної власності; при сумі позову понад 1 млн. грн; в інших випадках – за рішенням голови суду або його заступника на підставі мотивованої заяви судді або клопотання однієї із сторін; за угодою сторін. Запропоновано встановити, що суддя повинен вирішити питання про доцільність створення колегії для розгляду даної справи до закінчення підготовчого провадження, а якщо вказане рішення виноситься ним пізніше, то воно потребує додаткового обґрунтування.

Обґрунтовано положення про відособленість суддівського угляду від внутрішнього переконання та дискреційних повноважень. Наголошується, що суддівський угляд є складовою процесуального статусу судді господарського суду, що відрізняє структуру його статусу від структури процесуального статусу інших учасників процесу позовного провадження. Під суддівським углядом у господарському судочинстві запропоновано розуміти процесуальний обов'язок судді господарського суду здійснити вибір із декількох законних альтернативних варіантів з урахуванням конкретних обставин господарської справи та правової позиції судді з метою винесення законного та обґрунтованого рішення по справі.

Проаналізовано проблеми реалізації процесуального статусу судді та запропоновано встановити положення про: неможливість повторної відмови у відкритті справи; процедуру створення колегії суддів у разі об'єднання справ, що розподілені автоматизованою системою на різних суддів; право судді на віднесення повністю або частково на позивача судових витрат навіть у випадку, якщо позов було задоволено, у випадку відмови заявника претензії виконати обґрунтовані вимоги другої сторони щодо подання додаткових документів або залишення цих вимог без відповіді, що перешкодило врегулюванню спору в досудовому порядку; обов'язок судді господарського суду у разі надання відстрочки сплати судового збору стягувати такий збір в дохід бюджету безпосередньо з відповідача при задоволенні позову. Аргументовано встановлення гарантії незалежності суддів у вигляді захисту судді від переведення на інше місце служби та неможливості усунення судді з посади.

У пункті 3.2.2 «Особливості процесуального статусу осіб, які захищають власний інтерес у господарській справі» досліджено та виокремлено особливості процесуального статусу таких осіб та обґрунтовано відповідні пропозиції.

За аналізом прав та обов'язків учасників позовного провадження аргументовано, що найбільш широким колом прав у позовному провадженні наділені позивач, відповідач і третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, а при перегляді судового акта – також особа, яка не брала участь у справі, якщо господарський суд вирішив питання про її права та обов'язки.

З урахуванням виявлених спільних ознак вказаних осіб уточнено поняття самостійних (ініціативних) учасників позовного провадження, які захищають власний інтерес, під якими запропоновано визначати осіб, які звернулися до суду або залучені до справи, оскільки судовий акт господарського суду може відбитися на їх правах та обов'язках, та можуть впливати на рух справи (її відкриття, зміну та припинення).

Досліджено характерні риси сторін у справі з урахуванням відповідних положень законодавства та наукових розробок і доопрацьовано визначення сторін у позовному провадженні як юридично заінтересованих осіб, матеріально-правовий спір між якими є предметом розгляду і вирішення у господарському судочинстві, дії чи бездіяльність яких щодо іншого учасника (учасників) тягнуть обоюсторонні матеріально-правові або процесуальні наслідки.

Враховуючи те, що треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, обмежені правом вступити у справу моментом закінчення підготовчого провадження або початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, обґрунтовано збільшення строку на реалізацію такого права у випадку, якщо вони дізналися про наявність такого провадження відповідно після закінчення підготовчого провадження або після початку першого судового засідання у спрощеному позовному провадженні.

Аргументовано надання особі, яка не брала участь у справі, якщо господарський суд вирішив питання про її права та обов'язки, права звертатися із заявами про перегляд за нововиявленими або виключними обставинами.

Запропоновано вичерпний перелік прав даної групи самостійних (ініціативних) учасників позовного провадження при поданні позову, на стадіях судового розгляду та перегляду. Зокрема, наголошується на таких виняткових правах вказаних осіб на стадії судового розгляду: вимагати закритий розгляд господарського спору; подавати заяви про відвід; вимагати залучення співучасників (співпозивачів, співвідповідачів) до справи, в тому числі вимагати заміни первісного відповідача належним відповідачем; укласти мирову угоду; змінити підставу або предмет позову, збільшити або зменшити розмір позовних вимог; відмовитись від позову, визнати позов; передати спір на розгляд третейського суду (арбітражу); вимагати відшкодування шкоди, завданої вжиттям забезпечувальних заходів.

Обґрунтовано встановлення обов'язкового застосування досудового порядку врегулювання господарських спорів із закріпленням гарантії для добросовісного суб'єкта: у разі, коли контрагенту стало відомо про прийняття рішення про припинення суб'єкта господарювання, зміни місцезнаходження суб'єкта господарювання без повідомлення другої сторони договору, такий контрагент вправі звернутися до господарського суду для захисту свого законного права навіть у випадку, якщо досудовий порядок врегулювання спору передбачений договором між цими особами.

Аргументована недоречність впровадження альтернативної процесуальної співучасті на стороні відповідача до господарського процесу України.

З урахуванням пропозиції щодо можливості участі у справі представника, що не є адвокатом, обґрунтовано віднесення до судових витрат на послуги представників сторін та третіх осіб. Аргументовано встановлення обмеження при укладенні договору про надання правової допомоги для таких осіб у разі, якщо: 1) доручення на виконання дій виходять за межі їх професійних прав і обов'язків; 2) результат, досягнення якого бажає клієнт, або засоби його досягнення, на яких він наполягає, є протиправними, суперечать моральним засадам суспільства, правилам етики; 3) ця особа брала участь у відповідному провадженні, і це є підставою для її відводу згідно з процесуальним законом; 4) виконання договору про надання правової допомоги може призвести до розголошення таємниці клієнта; 5) особа є членом сім'ї або близьким родичем особи (посадової особи), яка брала або бере участь у господарському, цивільному, адміністративному судочинстві, кримінальному провадженні, розгляді справи про адміністративне правопорушення, щодо яких до особи звертаються з пропозицією укладення договору про надання правової допомоги; 6) виконання договору може суперечити інтересам особи, членів її сім'ї або близьких родичів, суб'єкта господарювання, засновником (учасником) якого вона є, професійним обов'язкам особи, а також у разі наявності інших обставин, що можуть призвести до конфлікту інтересів; 7) особа надає правову допомогу іншій особі, інтереси якої можуть суперечити інтересам особи, яка звернулася щодо укладення договору про надання правової допомоги. У разі відмови від укладення договору про надання правової допомоги особа зобов'язана зберігати таємницю про відомості, що стали їй відомі від особи, яка звернулася з пропозицією укладення такого договору.

Наголошується на обов'язковості залучення суддею до справи законного представника у випадку зачіпання інтересів неповнолітньої особи або особи, цивільна дієздатність якої обмежена.

У **пункті 3.2.3** *«Процесуальний статус самостійних (ініціативних) учасників позовного провадження, які захищають (представляють) інтереси інших осіб у господарській справі»* проаналізовано та конкретизовано загальні положення щодо процесуального статусу прокурора, громадських та господарських об'єднань, державних органів та органів місцевого самоврядування у господарському процесі з метою його оптимізації.

Розглянуто основні форми участі прокурора у господарському судочинстві та запропоновано розширення можливостей звернення прокурорів за захистом інтересів недієздатних осіб та осіб, дієздатність яких обмежена, та за захистом інтересів держави по деяких категоріях справ, пов'язаних із: діями державних органів та їх посадових осіб, у тому числі справ про визнання недійсними актів таких державних органів та їх посадових осіб; злочинними посяганнями на права та законні інтереси громадян, держави та суспільства в господарській сфері; захистом порушених засад конституційного ладу, суспільного життя, права власності, економічної, екологічної та інформаційної безпеки держави, в тому числі у сфері енергетики; захистом масового інтересу, тобто прав великих груп громадян у випадках, коли вони порушуються одним протиправним діянням або одним незаконним нормативно-правовим актом; захистом групового інтересу (інтересу групи осіб, чії права порушені); будь-якими очевидними порушеннями закону, які можуть завдати істотної шкоди законним інтересам громадян, якщо не будуть негайно усунуті; поверненням незаконно витрачених державних бюджетних коштів; захистом суверенітету, територіальної цілісності, державного кордону України, гарантування її державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, охорони землі як національного багатства.

З метою адаптації господарського процесуального законодавства України до законодавства ЄС та для оптимізації господарського судочинства обґрунтована доцільність звернення до господарського суду громадських та господарських об'єднань для захисту законних прав та інтересів своїх членів (учасників).

За аналізом європейського досвіду обґрунтовано закріплення положення, що у разі подання прокуратурою, іншим органом державної влади, органом місцевого самоврядування, громадським та господарським об'єднанням позову на захист інтересів інших осіб, у разі винесення судом рішення не на його користь такий орган або об'єднання сплачує всі судові витрати, що спонукатиме останніх відповідальніше ставитися до вступу у справу та займати активну позицію при розгляді господарської справи й обґрунтуванні власної позиції в суді.

У *пункті 3.2.4 «Особливості процесуального статусу третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, як учасників позовного провадження»* проаналізовано роль і значення у процесі таких осіб та обґрунтовано пропозиції щодо приведення системи їх прав та обов'язків у відповідність до їх місця в позовному провадженні.

З урахуванням того, що інтерес таких осіб опосередкований (відсутні самостійні вимоги щодо предмета спору) та орієнтується на особу, на боці якої третя особа залучена в процес, обґрунтовано виведення даного учасника з кола самостійних (ініціативних) учасників позовного провадження та запропоновано відокремити права третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, від загальних прав сторін, та залишити серед таких прав лише права, що не впливають на відкриття, зміну та припинення

господарської справи. Аргументовано покладення обов'язку відшкодування судових витрат таким третім особам незалежно від результату розгляду справи на особу, яка подала клопотання про залучення в процес таких третіх осіб.

Обґрунтовано залишення у третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, права на оскарження судових актів у разі, якщо господарський суд вирішив питання щодо їх прав та обов'язків. З урахуванням вказаного запропоновано впровадити такого учасника, як «особа, щодо якої суд вирішив питання про її права, інтереси та (або) обов'язки» з віднесенням до таких осіб: 1) тих, які брали участь у справі; 2) тих, які не брали участі у справі. В такому випадку треті особи без самостійних вимог щодо предмета спору повинні доводити свою зацікавленість у перегляді судового акта та у разі виконання вказаної вимоги та визнання господарським судом їх права на звернення вказані особи отримують право ініціювання перегляду судових актів господарських судів.

У **пункті 3.2.5** *«Процесуальний статус експерта та спеціаліста у господарському судочинстві»* досліджено і виокремлено особливості та на їх основі обґрунтовано пропозиції щодо удосконалення процесуального статусу цих учасників.

Розглянуто наукові напрацювання щодо відмінних ознак експерта та спеціаліста і взято за основу підхід, за яким статус вказаних осіб відрізняється за ознаками: 1) моменту появи в процесі; 2) процедури залучення до справи; 3) системи прав та обов'язків у справі; 4) необхідності попередження про відповідальність за надання завідомо неправильного висновку (консультації, роз'яснення).

Обґрунтовано пропозиції щодо залучення експерта до справи виключно за ухвалою судді господарського суду та удосконалення його процесуального статусу шляхом надання прав знайомитися з протоколами процесуальних дій, у яких він брав участь, і робити зауваження, що підлягають занесенню до протоколу; подавати скарги на дії особи, у провадженні якої перебуває справа, якщо ці дії порушують права експерта, та закріплення обов'язків не розголошувати відомості, отримані у зв'язку з його участю у справі, якщо експерт був попереджений в установленому законом порядку про обов'язок не розголошувати ці дані; повідомити в письмовій формі суд про неможливість проведення експертизи та повернути надані матеріали справи та інші документи, якщо поставлене питання виходить за межі компетенції експерта або якщо наданих йому матеріалів недостатньо для вирішення поставленого питання, а витребувані додаткові матеріали не були надані; забезпечити збереження об'єкта експертизи, а якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей – одержати на це дозвіл від судді; у разі постановлення ухвали суду про припинення проведення експертизи експерт зобов'язаний негайно повернути матеріали справи та інші документи, що використовувалися для проведення експертизи.

З урахуванням ролі та значення спеціаліста в процесі аргументована доцільність передачі йому права надавати консультації (роз'яснення) з питань права.

Обґрунтовано пропозиції щодо удосконалення його процесуального статусу у господарському судочинстві шляхом надання додатково наступних прав: ставити запитання учасникам процесуальної дії з дозволу учасника процесу, який його залучив, та судді; користуватися технічними засобами, приладами та спеціальним обладнанням; вимагати надання документів та матеріалів, необхідних для виконання своїх функцій; знайомитися з протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь, і подавати до них зауваження; та закріплення обов'язку не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі спеціалісту у зв'язку з виконанням його обов'язків.

У *пункті 3.2.6 «Процесуальний статус перекладача в господарському процесі»* проаналізовано процесуальний статус перекладача та обґрунтовано пропозиції стосовно врахування особливостей провадження за його участю.

Доопрацьовано положення щодо процесуального статусу перекладача шляхом доповнення його статусу правами: при необхідності знайомитися з матеріалами справи, брати участь в огляді та дослідженні доказів, просити суд про надання йому додаткових матеріалів, які пояснюють, полегшують переклад спеціалізованих текстів, доказів; знайомитися з протоколами процесуальних дій, у яких він брав участь, і робити зауваження, що підлягають занесенню до протоколу; заявити самовідвід за наявності підстав, встановлених законодавством; не розголошувати відомості, отримані у зв'язку з його участю у справі, якщо перекладач був попереджений у встановленому законом порядку про обов'язок не розголошувати ці дані.

Обґрунтовано пропозиції щодо особливостей провадження за участю перекладача, зокрема, шляхом: 1) закріплення обов'язкового використання технічних засобів фіксації процесу на всіх етапах позовного провадження, у тому числі в закритому судовому засіданні та на нарадах під час проведення врегулювання спору за участю судді, при залученні в процес перекладача; 2) доповнення підстав для відкладення засідання такою підставою, як «неявка перекладача в судове засідання»; 3) доповнення підстав оскарження судових актів та підстав для їх скасування незалежно від доводів апеляційної (касаційної) скарги випадком розгляду справи за відсутності перекладача, який не був належним чином повідомлений про час та місце судового засідання.

У *пункті 3.2.7 «Особливості процесуального статусу свідків у господарському судочинстві»* досліджено права та обов'язки свідків у господарському процесі та обґрунтовано пропозиції щодо удосконалення їх статусу.

Розглянуто наукові напрацювання щодо особливостей залучення в якості свідків посадових осіб суб'єктів господарювання, державних органів, органів місцевого самоврядування, інших органів та організацій, в тому числі посадових

осіб учасників справи, та запропоновано визнавати свідком особу, яка володіє інформацією про факти, обставини, що підлягають встановленню і стали їй відомі за збігом обставин. Обґрунтовано пропозицію щодо надання права посадовим особам та іншим працівникам підприємств, установ, організацій, державних та інших органів відмовитися від свідчення відносно підприємств, установ, організацій та інших органів, з якими вони мають трудові або інші правовідносини.

Доопрацьовано положення щодо процесуального статусу свідка шляхом доповнення його статусу правами: просити про допит вдруге; знайомитися з протоколом судового засідання і клопотати про внесення до нього змін, доповнень і зауважень; отримати в разі необхідності захист для безпеки.

Запропоновано надати судді право застосувати у разі нез'явлення свідка без поважних причин привід через органи Національної поліції з відшкодуванням у дохід держави витрат на його здійснення та встановити відповідальність за неявку свідка у розмірі 50 % прожиткового мінімуму для працездатних осіб, а на посадових осіб – одного прожиткового мінімуму для працездатних осіб, із закріпленням положення, що судові штрафи, накладені господарським судом на посадових осіб державних органів, органів місцевого самоврядування та інших органів, організацій, стягуються з їх особистих коштів.

У пункті 3.2.8 «Процесуальний статус секретаря судового засідання, помічника судді та судового розпорядника у господарському процесі» досліджено питання обґрунтованості віднесення до учасників господарського процесу вказаних осіб і підготовлено пропозиції щодо уточнення складу учасників позовного провадження у господарському судочинстві.

Встановлено, що на відміну від колишньої редакції ГПК України, що діяла до 15.12.2017 р., Закон № 2147-VIII визнає вказаних осіб учасниками судового процесу.

За результатами аналізу місця та ролі секретаря судового засідання підтримано доцільність віднесення його до учасників процесу.

Доопрацьовано положення щодо процесуального статусу секретаря судового засідання шляхом доповнення його правами: 1) на доступ в установленому порядку до відомостей, що становлять державну таємницю, якщо виконання посадових обов'язків пов'язане з використанням таких відомостей; 2) на захист відомостей про себе, захист своїх прав і законних інтересів, в тому числі в суді; обов'язками: 1) дотримуватися норм етики; 2) не розголошувати відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків.

Враховуючи можливість зацікавленості секретаря судового засідання у справі, аргументовано встановлення персональної юридичної відповідальності: 1) за повноту та правильність протоколу судового засідання; 2) за наявність на електронних носіях аудіозапису судових засідань, під час проведення яких відбувалася технічна фіксація судового процесу; 3) за наявність формуляра протоколу в матеріалах справи, в тому числі шляхом внесення завідомо недостовірних або неправдивих відомостей до протоколу судового засідання.

За результатами проведеного аналізу повноважень помічника судді аргументовано, що він не може бути віднесений до учасників позовного провадження, оскільки лише здійснює підготовку необхідних матеріалів і документів, проте всі вони досліджуються та підписуються суддею, і у випадку помилки відповідальність несе виключно суддя.

За підсумками аналізу повноважень судового розпорядника доводиться, що він не може бути віднесений до учасників позовного провадження, оскільки його обов'язки мають переважно технічний характер і не надають йому можливості вплинути своєю поведінкою на підсумки вирішення господарської справи.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дало змогу вирішити науково-прикладну проблему, що полягає в обґрунтуванні цілісної теоретико-правової концепції процесуального статусу учасників позовного провадження у господарському судочинстві та визначенні шляхів втілення її основних елементів у господарському процесуальному законодавстві України. Зокрема, у дисертації сформульовано наступні основні висновки:

1. Вдосконалено поняття учасників позовного провадження у господарському судочинстві, під якими запропоновано розуміти осіб, що визначені у встановленому порядку розглядати конкретний спір і наділені відповідним процесуальним статусом для виконання даного обов'язку, та осіб, які можуть вступати або залучатися до участі у справі, наділені законом процесуальними правами й обов'язками та можуть надати інформацію, необхідну для вирішення конкретної господарської справи.

Аргументовано розмежування понять «учасник позовного провадження» та «учасник судового засідання». Під останніми запропоновано розуміти суддю (колегію суддів) та осіб, які знаходяться в залі судового засідання з дозволу судді незалежно від мети їх участі в судовому засіданні.

Обґрунтовано, що особа повинна визнаватися учасником позовного провадження з моменту отримання господарським судом позову.

2. Обґрунтовано положення про класифікацію учасників позовного провадження у господарському судочинстві: а) за визначеністю в господарському процесуальному законодавстві: на тих, процесуальний статус яких встановлений господарським процесуальним законодавством, та на тих, процесуальний статус яких не встановлений господарським процесуальним законодавством; б) за можливістю впливу на рух процесу: на самостійних (ініціативних) та інших (допоміжних).

3. Доопрацьовано положення щодо можливості взаємодії учасників в процесі безпосередньо між собою, зокрема, запропоновано виділення в процесі внутрішньої, зовнішньої та міжнародної складових взаємодії учасників позовного провадження.

Аргументовано положення про виділення господарської процесуальної ситуалогії як наукового напрямку в науці господарського процесуального права, предметом якого є організація взаємодії між учасниками господарського процесу при виникненні певних ситуацій процесуального характеру в ході розгляду господарської справи.

4. Уточнено поняття процесуального статусу учасника позовного провадження у господарському судочинстві, під яким запропоновано розуміти систему соціально припустимих, встановлених господарським процесуальним законодавством і гарантованих державою прав та обов'язків особи як суб'єкта господарських процесуальних правовідносин.

Аргументовано, що процесуальний статус включає права та обов'язки особи в процесі. Встановлено, що структура процесуального статусу самостійних (ініціативних) та інших (допоміжних) учасників позовного провадження у господарському судочинстві будується на різних засадах: основу процесуального статусу самостійних (ініціативних) учасників позовного провадження складають процесуальні права, а інших (допоміжних) учасників позовного провадження – процесуальні обов'язки.

5. Конкретизовано, що умови реалізації процесуального статусу учасника позовного провадження можна класифікувати за характером впливу на об'єктивні (до яких належать правосуб'єктність учасника позовного провадження та процесуальні гарантії) та суб'єктивні (до яких належать правова культура учасника позовного провадження та його суб'єктивний усвідомлений інтерес (заінтересованість) у справі).

6. Доводиться наявність взаємовпливу та взаємозалежності матеріальних і процесуальних норм при регламентації статусу учасників позовного провадження.

Конкретизовано основні засади (принципи) закріплення та реалізації процесуальних прав та обов'язків учасників позовного провадження шляхом доповнення їх переліку засадами (принципами): відносної незалежності (автономності); оптимальності (співрозмірності); синхронності (системності); раціональності (адекватності); своєчасності; варіативності (крім випадків, встановлених законом).

7. Запропоновано визначати процесуальне право учасника позовного провадження як забезпечену законом міру дозволеної поведінки (активної, пасивної), яку особа вправі реалізувати в ході розгляду господарської справи задля задоволення своїх законних вимог та інтересів. Запропоновано визначати процесуальний обов'язок учасника позовного провадження як забезпечену законом міру необхідної поведінки (активної, пасивної, перетерпіння), яку зобов'язана процесуально-правовим приписом особа здатна реалізувати в ході розгляду господарської справи задля задоволення законних вимог та інтересів інших учасників позовного провадження, в тому числі господарського суду.

Запропоновано уточнити систему загальних прав та обов'язків учасників позовного провадження, в тому числі шляхом доповнення їх правом на розсуд та обов'язком доказування.

8. Обґрунтовано положення про віднесення судді господарського суду до учасників позовного провадження у господарському судочинстві. Аргументовано доцільність використання виключно терміну «суддя» при дослідженні учасників позовного провадження, а у випадку колегіального розгляду справи – «колегія суддів».

Обґрунтовано, що суддівський угляд є складовою процесуального статусу судді господарського суду, що відрізняє структуру його статусу від структури процесуального статусу всіх інших учасників позовного провадження. Запропоновано визначати під суддівським углядом у господарському судочинстві процесуальний обов'язок судді господарського суду здійснити вибір із декількох законних альтернативних варіантів з урахуванням конкретних обставин господарської справи та правової позиції судді з метою винесення законного та обґрунтованого рішення по справі.

Доопрацьовано підхід щодо залучення арбітражних засідателів (присяжних) до розгляду спорів, перелік яких повинен бути встановлений законодавцем (у таких сферах, як страхування, біржова, банківська діяльність, інтелектуальна власність).

9. Аргументовано, що до осіб, які захищають власний інтерес у господарській справі та володіють найбільш широким колом процесуальних прав у позовному провадженні, відносяться позивач, відповідач і третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору. Доопрацьовано положення щодо виключення представника (адвоката) з кола учасників позовного провадження.

Обґрунтовано пропозиції щодо вичерпного переліку прав даної групи самостійних (ініціативних) учасників позовного провадження при поданні позову, на стадіях судового розгляду та перегляду.

10. Доопрацьовано положення щодо категорій справ, що вимагають обов'язкової участі прокурора в господарському процесі, зокрема: про захист недієздатних та обмежено дієздатних осіб у господарському процесі, повернення незаконно витрачених державних бюджетних коштів, захист групового та масового інтересу. Запропоновано механізм судового захисту інтересів у господарському процесі за заявами державних органів, органів місцевого самоврядування, господарських та громадських об'єднань.

11. Обґрунтовано, що треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, не можуть бути визнані самостійними (ініціативними) учасниками позовного провадження. Запропоновано відокремити їх процесуальні права від загальних процесуальних прав сторін та залишити серед таких прав лише права, що не впливають на хід господарської справи. Аргументовано покладати відшкодування судових витрат таким особам на ініціатора залучення їх в процес, а не на учасника позовного провадження, на боці якого вони були залучені.

12. Запропоновано удосконалення процесуального статусу експерта та спеціаліста у господарському судочинстві, зокрема, шляхом виокремлення наступних особливостей статусу спеціаліста: можливість залучення в процес

іншим учасником позовного провадження, ніж суддя; відсутність попередження про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивого висновку; можливість надання консультації з правових питань; невіднесення консультації спеціаліста до самостійних джерел доказів; відсутність вимоги оформлення його дій за аналогією з висновком судового експерта.

13. Аргументовано пропозиції стосовно врахування особливостей провадження за участю перекладача, зокрема: 1) обов'язковості використання технічних засобів фіксації процесу на всіх етапах позовного провадження; 2) встановлення п'ятиденного строку після остаточного оформлення рішення для здійснення перекладу такого рішення; 3) встановлення додаткової підстави для скасування судового рішення: у разі розгляду справи за відсутності перекладача, який не був належним чином повідомлений про час та місце судового засідання.

14. Обґрунтовано положення про відмінність процесуального статусу посадових осіб учасників справи від свідків. Запропоновано визнавати свідком особу, яка володіє інформацією про факти, обставини, що підлягають встановленню і стали їй відомі за збігом обставин.

15. Доопрацьовано положення щодо віднесення секретаря судового засідання до учасників господарського процесу та обґрунтовано пропозиції щодо надання йому права доступу в установленому порядку до відомостей, що становлять державну таємницю, якщо виконання посадових обов'язків пов'язане з використанням таких відомостей, та покладання обов'язку дотримуватися норм етики та не розголошувати відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків.

Аргументовано, що помічник судді та судовий розпорядник не відносяться до учасників позовного провадження.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Степанова Т. В. Процесуальний статус учасників позовного провадження у господарському судочинстві: теоретико-правові та праксеологічні аспекти : монографія. НАН України. Ін-т економіко-правових досліджень. Одеса : Фенікс, 2017. 494 с.

2. Степанова Т. В. Розділ 7. Правова регламентація суспільних відносин між учасниками господарського процесу. *Механізм публічно-правової і приватноправової регламентації суспільних відносин у адміністративно-політичній, соціально-культурній та господарській сферах* : монографія / П. П. Білик, О. І. Миколенко, О. М. Миколенко та ін. ; за заг. ред. О. І. Миколенка. Одеса : Фенікс, 2016. С. 193–223. (*Особистий внесок: досліджено взаємовплив та взаємозалежність матеріальних і процесуальних норм при регламентації статусу учасників позовного провадження, аргументовано основні засади (принципи), які мають враховуватися при*

правовій регламентації процесуального статусу учасників позовного провадження).

3. Степанова Т. В. Розділ 1. Теоретико-правові основи суддівського угляду в господарському судочинстві. *Окрема думка судді як складова суддівського угляду в господарському судочинстві: монографія / Т. В. Степанова, В. Д. Найфлейш. Одеса : Фенікс, 2015. С. 7–31. (Особистий внесок: досліджено правову природу суддівського угляду, обґрунтовано його віднесення до обов'язків судді господарського суду, запропоновано визначення суддівського угляду).*

**Статті у наукових періодичних виданнях
інших держав та у наукових фахових виданнях,
які включені до міжнародних наукометричних баз**

4. Степанова Т. В. Процессуальные гарантии реализации правового статуса участников хозяйственного судопроизводства. *Legea si Viata*. 2015. № 4/4. С. 95–98.

5. Степанова Т. В. Поняття учасника господарського процесу. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2015. № 4/2 (14). С. 87–92.

6. Степанова Т. В. Статус третьих лиц, не заявляющих самостоятельных исковых требований относительно предмета спора, в хозяйственном судопроизводстве. *Legea si Viata*. 2015. № 5/4. С. 96–100.

7. Степанова Т. В. Щодо змісту господарської процесуальної правосуб'єктності. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2015. № 3/2 (13). С. 57–60.

8. Степанова Т. В. Хозяйственная процессуальная ситуалогия – наука об организации взаимодействия между участниками хозяйственного процесса. *Legea si Viata*. 2016. № 11/2. С. 107–111.

9. Степанова Т. В. Особливості представництва юридичних осіб у господарському процесі адвокатом та іншими особами. *Правова держава*. 2016. № 22. С. 81–87.

10. Степанова Т. В., Смирнова Ю. О. Механізм відводу (самовідводу) як гарантія захисту прав учасників господарського процесу. *Правова держава*. 2017. № 25. С. 110–115. (Особистий внесок: запропоновано надати позивачеві, відповідачеві, третім особам та прокурору можливість оскарження ухвал про відмову у задоволенні заяви про відвід).

Статті в інших наукових фахових виданнях

11. Степанова Т. В. Колегіальний розгляд господарських спорів: історія, досвід інших країн та сучасне бачення. *Вісник Вищого арбітражного суду України*. 2000. Число 4 (12). С. 148–152.

12. Степанова Т. В. Щодо відстрочки сплати державного мита в арбітражних судах. *Право України*. 2000. № 12. С. 49–51.

13. Степанова Т. В. Свідки як засоби доказування в господарському процесі України. *Вісник господарського судочинства*. 2003. № 1. С. 168–172.

14. Степанова Т. В. Проблеми подання позовних заяв та участі прокурорів у господарському судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 12. С. 12–15.
15. Степанова Т. В. Ще раз про правову експертизу. *Вісник господарського судочинства*. 2004. № 1. С. 342–344.
16. Степанова Т. В. Про деякі прогалини порядку досудового врегулювання господарських спорів. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2005. № 1. С. 195–197.
17. Степанова Т. В. Щодо стадій господарського судочинства. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. № 5. С. 57–59.
18. Степанова Т. В., Найфлейш В. Д. Окрема думка судді господарського суду. *Вісник господарського судочинства*. 2007. № 5. С. 125–130. (*Особистий внесок: обґрунтовано, що повноваження викласти окрему думку є різновидом суддівського угляду*).
19. Степанова Т. В. Принцип арбітрування як основний принцип господарського судочинства. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*: зб. наук. праць. Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2008. Т. 11. Вип. 20. Ч. 1. С. 125–129.
20. Степанова Т. В. Поняття, види та правила визначення підсудності господарських справ. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*: зб. наук. праць. Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2008. Т. 11. Вип. 22. Ч. 2. С. 97–101.
21. Степанова Т. В., Прокопенко Я. Ю. Особливості досудового врегулювання спорів, що виникають під час укладання, зміни та розірвання господарських договорів. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*: зб. наук. праць. Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2009. Т. 12. Вип. 26. Ч. 2. С. 91–96. (*Особистий внесок: дообґрунтовано встановлення обов'язкового застосування досудового порядку врегулювання спорів з одночасним передбаченням гарантій для добросовісного суб'єкта*).
22. Степанова Т. В. Интеграция в ЕС и необходимость реформирования процессуального права в Украине. *Город, регион, государство: экономико-правовые проблемы хозяйствования*: сб. науч. тр. в 2-х т. НАН Украины. Ин-т экономико-правовых исследований. Донецк : Ноулидж, 2009. Т. 2. С. 221–225.
23. Степанова Т. В. «Неписані» принципи господарського процесуального права. *Правова держава*. 2012. № 15. С. 107–112.
24. Степанова Т. В. Щодо розмежування статусу експерта та спеціаліста в господарському судочинстві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2013. Вип. № 22. Ч. 1. Т. 2. С. 43–46.
25. Степанова Т. В. Правова культура учасників господарського процесу. *Правова держава*. 2014. № 17. С. 50–54.
26. Stepanova T. V. Challenge as a Guarantee of the Protection of Rights of the Participants of Commercial Courts Proceedings. *Вісник Одеського національного університету. Правознавство*. 2015. Т. 20. Вип. 1 (26). С. 132–146.

27. Степанова Т. В. Класифікація учасників господарського процесу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. Вип. 15. Т. 2. С. 62–64.

Матеріали наукових конференцій

28. Степанова Т. В. Інститут частного определения по ХПК України. *Наука і освіта '2004: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Дніпропетровськ, 10–25 лют. 2004 р.). Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2004. Т. 50. Право. С. 81–82. (Форма участі – заочна).

29. Степанова Т. В. Фіксування господарського процесу технічними засобами за чинним Господарським процесуальним кодексом і проектом ГПК. *Наука та інновації – '2005: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Дніпропетровськ, 17–31 жовт. 2005 р.). Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2005. Т. 5. С. 57–58. (Форма участі – заочна).

30. Степанова Т. В. Представництво в господарському судочинстві. *Наука: теорія і практика – 2007: материалы четвертой Международной науково-практической конференции* (Przemyśl, 16–31 sierpnia 2007 r.). Przemyśl : Nauka i studia, 2007. Т. 3. С. 79–81. (Форма участі – заочна).

31. Степанова Т. В. Щодо оперативності і спрощення господарського процесу. *Право та економіка: генезис, сучасний стан та перспективи розвитку: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 30 трав. 2008 р.). Одеса : Астропринт, 2008. С. 509–514. (Форма участі – очна).

32. Степанова Т. В. Вдосконалення положень про статус суддів та підсудність господарських справ. *Матеріали 63-й науч. конф. профессорско-преподавательского состава, аспирантов и соискателей эконом.-прав. фак. ОНУ ім. І.І. Мечникова* (г. Одеса, 17–20 нояб. 2008 г.). Одесса : ОНУ ім. І.І. Мечникова, 2008. С. 99–101. (Форма участі – очна).

33. Степанова Т. В. Вплив ефективності реформ судової системи на формування громадянського суспільства в Україні. *Конституційно-правове регулювання суспільних відносин: минуле, сучасне, майбутнє: матеріали наук. конф.* (м. Одеса, 27 берез. 2009 р.). Одеса : ОНУ ім. І.І. Мечникова, 2009. С. 211–215. (Форма участі – очна).

34. Степанова Т. В. Щодо участі іноземців у господарському судочинстві України. *Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні: проблеми теорії та практики: матеріали II Всеукр. конф. студентів, аспірантів і молодих учених* (м. Маріуполь, 12 берез. 2010 р.). Маріуполь : МДГУ, 2010. С. 94–95. (Форма участі – заочна).

35. Степанова Т. В. Процедури примирення в господарському процесуальному законодавстві України: концептуальні засади та перспективи розвитку. *Сучасні технології управління підприємством та можливості використання інформаційних систем: стан, проблеми, перспективи: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 30–31 берез. 2012 р.). Одеса : ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2012. Т. 2. С. 133–137. (Форма участі – очна).

36. Степанова Т. В. Глобалізація та реформування господарського процесуального права в Україні. *Актуальні проблеми сучасного законодавства України*: зб. наук. статей та тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 10 груд. 2012 р.); Одеський ін-т підприємництва та права. Одеса : Фенікс, 2012. С. 198–201. (Форма участі – очна).

37. Степанова Т. В. Щодо відповідальності судового експерта. *Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики*: матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 27 листоп. 2013 р.). Миколаїв : НУК, 2013. С. 44–48. (Форма участі – заочна).

38. Степанова Т. В. Системоутворюючий вплив Господарського кодексу України на відносини господарського обігу. *10 років застосування Господарського кодексу України: сучасний стан та перспективи вдосконалення кодифікації*: зб. доп. наук.-практ. конф. (м. Київ, 14 листоп. 2014 р.). Одеса : Юрид. літ., 2014. С. 139–142. (Форма участі – заочна).

39. Степанова Т. В. Забезпечення інноваційної модернізації судочинства в Україні. *Правове забезпечення економічного розвитку та екологічної безпеки суспільства*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 14–15 трав. 2015 р.). Вінниця : ДонНУ, 2015. С. 135–137. (Форма участі – заочна).

40. Степанова Т. В. Учасники процесу як комплексний інститут процесуального права. *Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики*: зб. тез доп. VII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 11–12 верес. 2015 р.). Миколаїв : НУК, 2015. С. 51–53. (Форма участі – заочна).

41. Степанова Т. В. Щодо змісту поняття «конфлікт інтересів». *Матеріали 70-ї наук. конф. професорсько-викладацького складу економіко-правового факультету ОНУ ім. І.І. Мечникова* (м. Одеса, 25–27 листоп. 2015 р.). Одеса : Астропринт, 2015. С. 141–143. (Форма участі – очна).

42. Степанова Т. В. Щодо обговорення проекту Господарського процесуального кодексу України. *Євроінтеграція в умовах світової глобалізації*: зб. наук. статей за матеріалами Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 27–29 квіт. 2016 р.). Одеса : Астропринт, 2016. С. 272–275. (Форма участі – очна).

43. Степанова Т. В. Стабільність і динамізм як основні якісні характеристики правового регулювання статусу учасників процесу. *Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики*: матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 09–11 верес. 2016 р.). Миколаїв : НУК, 2016. С. 109–112. (Форма участі – очна).

44. Степанова Т. В. Сторони в господарському судочинстві. *Морське право та менеджмент: еволюція та сучасні виклики*: матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф. в Нац. ун-ті «Одеська морська академія» (м. Одеса, 6–7 квіт. 2017 р.). Одеса : НУ «ОМА», 2017. Вип. 11. С. 191–193. (Форма участі – очна).

45. Степанова Т. В. О необхідності совершенствования правового регулювання статусу учасників хозяйственного процесса: сравнительно-правовой анализ законодательства Республики Беларусь и Украины. *Традиции и инновации в праве*: матеріали Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 20-летию

юрид. фак-та и 50-летию Полоцкого гос. ун-та (г. Новополоцк, 6–7 октяб. 2017 г.): в 3 т. Новополоцк : Полоцкий гос. ун-т, 2017. Т. 2. С. 119–122. (Форма участі – очна).

Інші публікації

46. Степанова Т. В. О коллегиальном рассмотрении хозяйственных споров. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*: зб. наук. праць. Одеса : Астропринт, 2001. Т. 4. Вип. 4. С. 274–282.

47. Степанова Т. В. Правовой статус переводчика в хозяйственном процессе Украины. *Правова держава*. 2009. № 11. С. 50–53.

48. Степанова Т. В. Щодо прогалин законодавчого правового статусу секретаря судового засідання у господарському процесі. *Вісник Одеського національного університету. Правознавство*. 2014. Т. 19. № 2 (23). С. 63–69.

49. Степанова Т. В. Страхование Украины: учеб. пособие. Одесса : Атлант, 2014. 183 с. (*Обґрунтовано розмежування понять «суб'єкт» та «учасник»*).

50. Степанова Т. В. Щодо колегіального розгляду спорів у господарському судочинстві. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*: наук. праці. Одеса : Наука і техніка, 2014. Т. 1. Вип. 2/2. С. 175–181.

51. Степанова Т. В. Щодо співвідношення поняття «правового статусу» та суміжних категорій. *Правова держава*. 2015. № 19. С. 35–40.

52. Степанова Т. В. Хозяйственное процессуальное право в схемах: учеб. пособ. Одесса : Фенікс, 2016. 210 с.

АНОТАЦІЯ

Степанова Т. В. Теоретико-правові засади процесуального статусу учасників позовного провадження у господарському судочинстві. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.04 – господарське право, господарсько-процесуальне право. – Інститут економіко-правових досліджень НАН України, Київ, 2018.

Дисертацію присвячено дослідженню процесуального статусу учасників позовного провадження у господарському судочинстві. Визначено поняття учасників позовного провадження у господарському судочинстві. Класифіковано види учасників позовного провадження у господарському судочинстві. Аргументовано виділення господарської процесуальної ситуації як наукового напрямку в науці господарського процесуального права. Запропоновано поняття процесуального статусу учасників позовного провадження й обґрунтовано, що його структуру складають загальні і спеціальні права та обов'язки. Конкретизовано умови реалізації процесуального статусу учасників позовного провадження у господарському судочинстві та обґрунтовано їх класифікацію впливу на об'єктивні та суб'єктивні. Доводиться наявність взаємовпливу та взаємозалежності матеріальних і процесуальних

норм при регламентації статусу учасників позовного провадження. Вдосконалено поняття процесуального права та процесуального обов'язку і класифіковано загальні права та обов'язки учасників позовного провадження. Обґрунтовано особливості процесуального статусу учасників позовного провадження та сформульовано пропозиції щодо системного вдосконалення правового регулювання процесуального статусу учасників позовного провадження у господарському судочинстві, в тому числі обґрунтовано залучення арбітражних засідателів (присяжних) до розгляду господарських спорів певних категорій; встановлення обов'язкової участі прокурора за певними категоріями господарських справ; некоректність визнання помічника судді та судового розпорядника учасниками процесу; закріплення особливостей провадження за участю перекладача; конкретизація особливостей процесуального статусу спеціаліста та свідків у господарському судочинстві.

Ключові слова: учасники позовного провадження, господарське судочинство, процесуальний статус, права та обов'язки, процесуальна взаємодія, суддя, засідателі (присяжні).

АННОТАЦІЯ

Степанова Т. В. Теоретико-правовые основы процессуального статуса участников искового производства в хозяйственном судопроизводстве. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.04 – хозяйственное право, хозяйственно-процессуальное право. – Институт экономико-правовых исследований НАН Украины, Киев, 2018.

В работе решена научная проблема обоснования целостной теоретико-правовой концепции процессуального статуса участников искового производства в хозяйственном судопроизводстве. Усовершенствовано определение участников искового производства в хозяйственном судопроизводстве, под которыми предложено понимать лиц, определенных в установленном порядке рассматривать конкретный спор и наделенных соответствующим процессуальным статусом для выполнения данной обязанности, и лиц, которые могут вступать или привлекаться к участию в деле, наделены законом процессуальными правами и обязанностями и могут предоставить информацию, необходимую для разрешения конкретного хозяйственного дела. Классифицированы виды участников искового производства в хозяйственном судопроизводстве по двум основаниям: по критерию закрепления в хозяйственном процессуальном законодательстве – на тех, процессуальный статус которых закреплен хозяйственным процессуальным законодательством, и на тех, процессуальный статус которых не закреплен хозяйственным процессуальным законодательством; по критерию возможности влияния на ход процесса (его возбуждение, изменение и прекращение) – на самостоятельных (инициативных) и иных (вспомогательных) участников

искового производства. Исследовано процессуальное взаимодействие между участниками искового производства в хозяйственном судопроизводстве и аргументировано выделение хозяйственной процессуальной ситуации, как научного направления в науке хозяйственного процессуального права, предметом которого является организация взаимодействия между участниками хозяйственного процесса при возникновении определенных ситуаций процессуального характера в ходе рассмотрения хозяйственного дела.

В работе уточнено понятие процессуального статуса участника искового производства в хозяйственном судопроизводстве, под которым предложено понимать систему социально допустимых, установленных хозяйственным процессуальным законодательством и гарантированных государством прав и обязанностей лица как субъекта хозяйственных процессуальных правоотношений, и обосновано, что его структуру составляют общие и специальные права и обязанности. Конкретизированы условия реализации процессуального статуса участников искового производства в хозяйственном судопроизводстве и обоснована их классификация на объективные (к которым относятся правосубъектность участника искового производства и процессуальные гарантии) и субъективные (к которым относятся правовая культура участника искового производства и его субъективный осознанный интерес (заинтересованность) в деле). Обосновано наличие взаимовлияния и взаимозависимости материальных и процессуальных норм при регламентации статуса участников искового производства.

Предложено определять процессуальное право участника искового производства как обеспеченную законом меру дозволенного поведения (активного, пассивного), которую лицо вправе реализовать в ходе рассмотрения хозяйственного дела для удовлетворения своих законных требований и интересов. Аргументировано отнесение усмотрения к системе общих процессуальных прав участников искового производства.

Обосновано определять процессуальную обязанность участника искового производства как обеспеченную законом меру необходимого поведения (активного, пассивного, претерпевания), которую обязанное процессуально-правовым предписанием лицо способно реализовать в ходе рассмотрения хозяйственного дела для удовлетворения законных требований и интересов иных участников искового производства, в том числе хозяйственного суда.

Классифицированы общие права и обязанности участников искового производства. Исследованы и выделены особенности процессуального статуса участников искового производства и сформулированы предложения по системному совершенствованию правового регулирования процессуального статуса участников искового производства в хозяйственном судопроизводстве, в том числе обоснованно привлечение арбитражных заседателей (присяжных) к рассмотрению хозяйственных споров в таких сферах, как страхование, биржевая, банковская деятельность, интеллектуальная собственность; установление обязательного участия прокурора по делам о защите недееспособных и ограниченно дееспособных лиц в хозяйственном процессе,

возврате незаконно потраченных государственных бюджетных средств, защите группового и массового интереса; закрепление особенностей производства с участием переводчика; конкретизация особенностей процессуального статуса специалиста и свидетелей в хозяйственном судопроизводстве; некорректность признания помощника судьи и судебного распорядителя участниками процесса.

Ключевые слова: участники искового производства, хозяйственное судопроизводство, процессуальный статус, права и обязанности, процессуальное взаимодействие, судья, заседатели (присяжные).

ANNOTATION

Stepanova T. V. Theoretic and legal bases of the procedural status of participants in the litigation in the economic legal proceeding. – On rights for manuscript.

Thesis for the grant of Doctor of Law degree in the specialty 12.00.04 – economic law, economic procedure law. – The Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2018.

The thesis is devoted to the investigation of the procedural status of the participants in the litigation in the economic legal proceedings. The concept of participants in the litigation in economic proceedings is defined. The types of participants in the litigation in the economic proceedings are classified. The separation of the economic procedural situology as a scientific orientation in the science of economic procedural law was argued. The concept of procedural status of participants in the litigation was proposed and it is grounded that its structure consists of general and special rights and duties. The conditions of the realization of the procedural status of participants in the litigation in economic proceedings are specified and their classification based on the nature of the impact on the objective and subjective is grounded. The existence of interference and interdependence of material and procedural norms is grounded during regulating the status of participants of the litigation. The concept of the procedural law and the procedural duty of the participant in the litigation is defined and the general rights and duties of participants in the litigation are classified.

The peculiarities of the procedural status of the participants in the litigation were studied and highlighted, and proposals of the systematic improvement of the legal regulation of the procedural status of participants in the litigation in economic proceedings were formulated, including the justification of the attraction of assessors (jurors) in the trial of economic disputes of certain categories; mandatory participation of the prosecutor in certain categories of economic cases was grounded; the incorrectness of recognition of the assistant judge and the court administrator by the participants in the process; consolidation of production features with the participation of an interpreter; specification of the peculiarities of the procedural status of a specialist and witnesses in economic legal proceedings.

Key words: participants in litigation, commercial legal process, procedural status, rights and duties, procedural interaction, judge, assessors (jurors).

Гарнітура Таймс. Формат 60x84/16.
Наклад 130. Папір офсетний. Ум.-др. арк. 1,9.
Підписано до друку 19.03.2018. Замовлення 481.

Надруковано в «МП Леся».
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи серія ДК № 892 від 08.04.2002.

«МП Леся»
03148, Київ, а/с 115.
Тел./факс: (066) 60-50-199, (068) 126-49-26
E-mail: lesya3000@ukr.net